

SABINA BAKŠIĆ
(Sarajevo)

KONTRASTIVNA ANALIZA ONOMATOPEJA I ONOMATOPEJSKIH IZVEDENICA U TURSKOM I BOSANSKOM JEZIKU*

Uvod

Onomatopeje, mimetičke riječi, neki su od naziva za jezičku pojavu koja je od davnina bila izvor polemika. Otkako ih je De Saussure izmjestio u vanjezičku stvarnost, ostale su na marginama nauke o jeziku. Onomatopeje su uvijek ono drugo ili s onu stranu lingvističke znanosti. One, prema mišljenju mnogih lingvista, spadaju ne u lingvistiku, već u stilistiku, ili, pak alolingvistiku (ovaj termin uveo je Roger W. Wescott; alolingvistika bi za svoj predmet izučavanja imala tzv. “alojezik” – jezik koji se “otudio” od konvencionalno struktuiranog jezika i koji bi bio gestualan, ikoničan, negramatičan, konotativan, polisemičan. Nešto što u jednom jeziku spada u lingvistiku, poput klik-konsonanata u afričkim jezicima, u drugim jezicima bilo bi sadržajem alolingvistike. Wescott 1980:19).

Kada se govori o onomatopeji, onda se tu više radi o konotaciji nego denotaciji. Ona ne spada u simbolične, već u ikonične znakove, ne prenosi informaciju već ekspresiju, ona nije dio jezika (*langue*), već se odnosi na govorni jezik (*parole*). G. Genette će, opet, ustvrditi da onomatopeja pripada fonetici, što je i na taj način isključuje iz lingvističkih proučavanja jer su ona rezervirana za fonološka a ne fonetska istraživanja. Na taj način onomatopeja će ostati predmetom, uslovno rečeno, rubnih oblasti lingvističke znanosti.

Razlogom za ovo izmještanje bila je, prema mišljenju De Saussura, malobrojnost onomatopeja u jeziku. No, da li se to može tvrditi za jedan jezik po-

* Ovaj rad predstavlja skraćenu verziju magistarske teze “Kontrastivna analiza onomatopeja i onomatopejskih izvedenica u turskom i bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku” odbranjene 18. 01. 2002. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

put turskog jezika? Da li malobrojnost, uopće, može biti adekvatan kriterij? Pitanje koje je iniciralo ovaj rad jeste: Kako mnogobrojne onomatopeje i onomatopejske izraze turskog jezika adekvatno prenijeti i prevesti na bosanski jezik, koji nema ni približno isti broj onomatopeja? Velika zastupljenost onomatopeja i onomatopejskih izraza u turskom jeziku bila je ključna da Hamza Zülfikar, smatrajući sam turski jezik najčvršćim dokazom za to, dovede u pitanje tu De Saussureovu tezu.

Kroz kontrastiranje turskih i naših onomatopeja i onomatopejskih izvedenica ukazale su se zanimljive razlike i sličnosti ova dva jezika, kako u fonologiji, tako i na morfološkom i semantičkom planu.

Korpus iz kojeg su ekscerpirani primjeri sačinjavaju književna djela i stripovi. Osnovni izvor, kad je u pitanju turski jezik, bila je knjiga Hamze Zülfikara "*Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*" jer sadrži veliki broj onomatopeja i onomatopejskih izvedenica sakupljenih kako iz pisanog tako i iz govornog jezika i do kojih ja pomoću određenog i ograničenog korpusa, sasvim sigurno, ne bih uspjela doći.

Arbitrarnost ili nearbitrarnost znaka, dvostruka priroda znaka

Svako razmatranje onomatopeja nužno sadrži u sebi poznatu dvojbu o arbitrarnosti/nearbitrarnosti znaka. Iako je De Saussure (u svojstvu oca moderne lingvistike) ustvrdio da je znak arbitraran a onomatopeja (koja bi se mogla upotrijebiti u prilog suprotnoj tvrdnji) zanemarljiva i sporna jezička činjenica ("... nikad organski element jednog lingvističkog sistema", De Saussure 1989:85), ipak su mnogi poznati i manje poznati lingvisti ovoj temi posvetili bar jedan dio svog vremena i jedan dio svojih spisa.

Tezu o proizvoljnosti znaka stavit će pod znak pitanja i E. Benveniste. Ona je sporna zbog protivrječnosti načina na koji De Saussure definira lingvistički znak i njegovu prirodu. Naime, znak se, prema De Saussureu, sastoji od označitelja i označenog, tj. akustičke slike i pojma. Ali kad on ustvrđuje proizvoljnost znaka, on odmah kaže da je priroda znaka proizvoljna zato što nema nikakvu prirodnu, izvornu vezu u stvarnosti. Za Benvenistea veza između oznake i označenog nije proizvoljna, jer on ne gubi iz vida psihološki karakter znaka: "Pojam ("označeno") "boeuf" je u mojoj svesti, neizbežno, identičan s foničnim skupom ("oznakom") "bof"... Oba su bila zajedno utisnuta u moj duh, oni se, svakom prilikom, zajedno evociraju." (Benveniste 1975:57)

Tako, De Saussure čini grešku kad govoreći o ideji, ustvari, misli i podrazumijeva stvarni predmet i na taj način prelazi na odnos znaka s označenom stvari, koji je za Benvenista, očigledno, nemotiviran.

R. Jakobson neće skrivati svoju začudenost spram oduševljenog prihvatanja De Saussureove teze. On smatra da su lingvisti zaboravili "sva prethod-

na rvanja s ovim problemom” i da je spomenuto rješenje staro 2000 godina i da potiče još od Stoika. (Jakobson 1966:163) Zato je zaborav i nezainteresiranost šireg lingvističkog kruga karakteristična i za radove Ch. S. Pierca, a sistem dijagramatizacije koji je bio predmet njegovih istraživanja (on dijeli znakove na sliku, indeks i simbol, a slike na obične slike i dijagram koji je sredstvo reprezentacije postojećih odnosa), Jakobson smatra neodvojivim dijelom sintaksičke i morfološke strukture jezika. Ujedno, on će ustvrditi da “uzajamno prožimanje glasa i značenja ima latentan i virtualan karakter.” (Jakobson 1966:177)

S. Voronin će, opet, ustvrditi da je De Saussureov princip arbitrarnosti znaka hipergeneraliziran u post-De Saussureovo vrijeme i da se ignorira onomatopejski element i glasovni simbolizam. Voronin ispravno zamjećuje da veza lingvističkog znaka i njegovog referenta nije identičnost već odgovaranje (correspondence). Često se iz vida gubi i dvostruka funkcija jezika: komunikacije i predstavljanja, a kao njen rezultat prisutna je denaturalizacija (deikonizacija) znaka već u samom početku. Progres znaka jeste regresija u jedinstvu glasa i smisla. Znak treba biti u službi komunikacije kao esencijalne funkcije jezika. Što se, pak, imenovanja tiče, u pitanju je korelacija mnogo-prema-mnogo, drugim riječima rečeno, postoji fleksibilnost veze znaka i referenta koja predstavlja osnovu za relativnu autonomiju znaka u odnosu na referent i forme u odnosu na značenje.

Zadnje dvije postavke Voronina (o deikonizaciji i imenovanju) kod Guirauda su izložene na slijedeći način: “Ali znakovi su najčešće motivisani; međutim, pošto istorijski razvoj teži da ukine motivaciju koja se gubi, znak funkcionise po čistoj konvenciji.” (Guiraud 1975:31)

Što se, pak, imenovanja tiče, Guiraud će ustvrditi: “... postoje mnogi sistemi u kojima jedan označilac može da upućuje na više označenih, a svaki označeni može da bude izražen pomoću više označilaca. To je slučaj s poetskim kodovima u kojima je konvencija slaba, ikonička funkcija razvijena a znak otvoren.” (Guiraud 1975:31)

Prilikom imenovanja, različiti ljudi zapažaju različite osobine imenovanog i u skladu s tim i daju imena. Zato su ona različita u različitim jezicima.

Imajući to u vidu, kao i činjenicu da su ljudi omeđeni fonološkim sustavom vlastitog jezika, ne čudi postojanje različitih onomatopeja u različitim jezicima. Jaspersen će reći da naši govorni organi nisu sposobni dati perfektnu imitaciju svih neartikuliranih zvukova, pa je izbor glasova na neki način akcidentalan i različite nacije izabiraju različite kombinacije.

Tako ova čuvena dvojba, na neki način, postaje suvišna. Znak već u samom sebi posjeduje ovu dvostruku prirodu. R. Barthes je to slikovito opisao: “...kao da je znak često bio poprište neke vrste sukoba između motivisanog i nemotivisanog...” (Barthes 1975:352)

Dvostruka priroda znaka prisutna je i u njegovom razvitku. S. Voronin će reći da se znak razvija u oba ova pravca: naturalno-konvencionalno i konvencionalno-naturalno, jer onomatopeje ne spadaju samo u prehistoriju jezika, nego postoje onomatopejske riječi koje su novijeg datuma. Na istom tragu nalazi se i P. Guberina, tvrdeći da pored onomatopeja koje su bile karakteristika neartikuliranog govora, postoje i onomatopeje koje nastaju u novije vrijeme, tzv. ljudske kreativne onomatopeje. I ove onomatopeje stoje s onu stranu opreke arbitrarnost/nearbitrarnost jer su u isto vrijeme i arbitrarne i motivirane.

Zanimljiva je i pojava naknadne onomatopeizacije (smjer konvencionalno – naturalno). Tu pojavu M. Radovanović naziva “sekundarne onomatopeje” koje se najčešće izvode iz žargonske leksike mladih (“Polud!”, “Pošiz!”, “Pobles!” Radovanović 1986:123).

Sličan primjer nalazi se i u spotu “Zabranjenog pušenja” “Posao, kuća, birtija”: “Mlat”, “Spič”. Ni dječji jezik nije izuzet iz ove pojave, npr.: “Otključ ključ!” i slično.

No, ovo naknadno stvaranje veze između zvuka i značenja često se susreće i u poeziji. Ovdje se često dešava da druge riječi poprime onomatopejski karakter zbog konteksta u kojem su se našle. (Katnić-Bakaršić 1984: 246)

Onomatopeja kao vrsta riječi

Do sada se onomatopeja kao vrsta riječi, najčešće, izjednačavala s uzvicima. U *Gramatici bosanskog jezika*, naprimjer, uzvici su klasificirani kao eksklamacije, onomatopeje i interjekcije. Slična ili identična klasifikacija nalazi se i u drugim gramatikama (*Hrvatska gramatika*, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*).

Međutim, takva klasifikacija za I. Pranjkovića prilično je upitna. Naglašavajući da je veoma teško opredijeliti se kamo svrstati ovu vrstu riječi, on tvrdi da ih, ipak, nikako ne bi trebalo pribrajati uzvicima jer se od njih onomatopeje razlikuju i semantički i sintaktički i morfološki (Pranjković 1993:13).

Onomatopeje kao zasebnu vrstu riječi obrađuje i E. Čaušević u *Gramatici suvremenoga turskog jezika* (Čaušević 1996:435).

Autori knjige *Sound Symbolism* smatraju da onomatopeja može biti imenica, glagol, pridjev, adverb i ideofon. Za jedan analitičan jezik poput engleskog takva tvrdnja može da stoji, jer riječ može bez formalnih izmjena kliziti iz jedne vrste riječi u drugu. Turskom jeziku koji je aglutinativan i našem jeziku kao flektivnom jeziku takva klasifikacija nije primjerena jer u oba jezika postoji onomatopeja (kao prvobitna forma) koja poprima određene sufikse i na taj način postaje glagol, imenica, pridjev i adverb. Stoga je u ovom radu predloženo da se ideofoni i onomatopeje (kad su u pitanju turski i bosanski

jezik) posmatraju kao jedna jedinstvena vrsta riječi, jer onomatopeja, odnosno ideofon predstavljaju prvobitni oblik iz kojeg se, dalje, tvorbenim procesom izvode druge vrste riječi.

Njihovo razlikovanje od uzvika može se pokazati na morfološkom planu tako što su onomatopejske riječi “podložne afiksaciji, npr. av-ava, pljusnuti, šljap(k)ati i sl., a uzvici dobivaju afikse samo izuzetno...” (Pranjковиć 1993:13). Razlika postoji i na semantičkom planu: uzvicima se izražavaju emocije, a onomatopeje su kopije zvukova (i ne samo zvukova) vanjskoga svijeta. Što se, pak, sintaksičkog plana tiče i uzvici i onomatopeje posjeduju određenu sintaksičku samostalnost u rečenici. To je dobro naslutio i P. Guberina: “Ili, kad pričajući kažemo: A on ti njega puf po licu; A onda odjednom – bum! – tu riječima puf i bum izražavamo jednu cjelinu stvarnosti, reakciju na jednu pojavu itd.” (Guberina 1952:157)

Na sličnom tragu je i razlikovanje Nives Sironić-Bonefačić, koja ideofone definira kao: “riječi koje glasovima odnosno grafemima nastoje predočiti zvukove buke, pokreta a ponekad označavaju i sam pokret, miris i osjećaj. Sintaksički su samostalni.” (Sironić-Bonefačić 1997:382), a razliku između ideofona i uzvika: “Dok uzvici imaju prvenstveno afektivnu ulogu, ideofoni grafemima predočuju neartikulirane zvukove nehotičnih pokreta, zvukove predmeta ili strojeva u pokretu, a ponekad uz zvučne slike prenose i informacije o smjeru kretanja, o okusu, mirisu i dodiru.” (Sironić-Binefačić 1997:382)

Onomatopeja u sastavu glasovnog simbolizma

Širi kontekst u koji se smješta onomatopeja jeste glasovni simbolizam. Klasifikacija izložena u već spomenutoj knjizi *Sound Symbolism* okosnica je ovog rada i okvir u kojem će biti kontrastirane turske i naše onomatopeje i onomatopejske izvedenice.

Glasovni simbolizam dijeli se na slijedeće ogranke:

Tjelesni glasovni simbolizam

Ovdje spadaju određeni glasovi, ili, pak, intonacija koji izražavaju unutarnje stanje govornika, emocionalno ili fizičko. Autori naglašavaju da je riječ ne o simptomu koji opstaje na samom rubu ili granici glasovnog simbolizma. Izrazi koji spadaju u ovaj ogranak jednostavne su strukture, ne mogu se dalje segmentirati i teško se uklapaju u fonološki sistem određenog jezika, npr: “Augh!, Achoo!” (Hinton 1994:2) Nisu li to, ustvari, uzvici-eksklamacije (u *Gramatici bosanskog jezika*), tj. ono što se naziva “pravim uzvicima” u *Gramatici suvremenoga turskog jezika*?

Imitativni glasovni simbolizam

Tu spadaju onomatopejske riječi i izvedenice koje oponašaju zvukove vanjskoga svijeta. Ovaj je dio mnogo više zastupljen u lingvističkoj literaturi, jer je većina onomatopejskog vokabulara konvencionalizirana i, samim tim, dio jezičke stvarnosti.

Centralni dio ovog rada odnosi se na taj i slijedeći ogranak.

Sinestetički glasovni simbolizam

Ovdje je riječ o “akustičnoj simbolizaciji neakustičnih fenomena.” (Hinton 1994:4)

Pomoću zvuka oponašaju se vizualne, taktilne osobenosti objekata, kao što su, npr., oblik ili veličina. Oponašanje pokreta jeste, u stvari, oponašanje ritma pokreta.

Sinestetički se koristi i intonacija, npr. duboki ton ili produženi vokal u govoru o velikim objektima (dat je primjer za pisani tekst “It was a bi-i-g fish!” Hinton 1994:4)

U sinestetičkom glasovnom simbolizmu odnos zvuka i značenja je relativno indirektan.

Konvencionalni glasovni simbolizam

Iako je ovdje, na neki način, praktično primijenjen i potvrđen glasovni simbolizam, on neće biti podrobnije razmatran u ovom radu. Naime, upotreba konvencionalnog glasovnog simbolizma zastupljena je velikim dijelom u kreiranju novih imena u marketingu. Autori navode i neke zanimljive primjere: “L’ Oreal” – zvuči kao veoma ženstveno ime Laura, podsjeća na ime cvijeta Laurel, a sadržavajući likvide, ujedno, podsjeća na lepršanje kose. Ovom nazivu slični su i “Rosal” i “Lenor”. Tome slično je i mijenjanje osobnih imena (tzv. “umjetnička imena”). Pitanje je da li bi Norma Bejker bila isto tako popularna kao i Merlin Monro.

Kontrastiranje turskih i bosanskih onomatopeja i onomatopejskih izvedenica moći će se izvršiti i na planu *formi glasovnog simbolizma*:

1. Reduplikacije
2. Upotrebe neobičnih segmenata
3. Veze određene klase fonema u riječi s određenim semantičkim poljem te iste riječi

Tjelesni glasovni simbolizam u turskom i bosanskom jeziku

Tjelesni glasovni simbolizam ide samim rubom glasovnog simbolizma. Njegovo obilježje jesu simptomi, dok ostale segmente glasovnog simbolizma

karakteriziraju ikonični znakovi. Ovdje je, prije svega, zastupljena upotreba neobičnih segmenata, kao i narušavanje fonotaktičkih normi određenog jezičkog sistema. Tjelesni glasovni simbolizam postoji i u turskom i u našem jeziku. S obzirom na njegove osobine, ne čudi što je u obradenom korpusu brojčano najmanje zastupljen. Najveći broj primjera ekscerpiran je iz stripova, i to najčešće kao ideofon. Ideofoni sa specifičnim načinom pisanja zastupljeni su i u književnim tekstovima, a H. Zülfikar bilježi i nekoliko primjera glagola.

“*Gnam, orp korp, gulp, gaark*” (ideofon iz stripa na turskom jeziku i označava zvuk koji nastaje prilikom konzumiranja hrane)

Izvjesna sličnost zapaža se i u primjeru na našem jeziku:

“*Krunk, slurp, gnam, gnam*”

“*Hinnn*”, dedim. (Pamuk 1998:54)

Ekvivalent u našem jeziku bio bi:

“*Hm hm hm!* (Ćopić 1975:30)

“*(A!...A!)*” diyerek iki adım geri çekildi. (T.D.K.Y. 1996:83)

Naš ekvivalent bio bi:

“Urlikao sam: *aaa!*” (Selimović 1981:227)

“*Ahh*” diye içini boşalttı. (Buğra 1996:499)

Prijevod na naš jezik glasio bi:

Rekavši: “*Ahh*” izrekao je sve što mu je na duši.

“*Üff...bilmiyorum...*” (Toplu 1997:346)

(*Uh...ne znam*)

ahlamak ahati

oflamak uzdisati, “ohati”

U načinu pisanja ideofona u turskom jeziku zapaža se kolebanje koje je, gotovo, postalo pravilo: nakon ideofona slijede tri tačke, a slijedeća riječ napisana je malim početnim slovom. Time se, očigledno, želi naglasiti njegova sintaksička nezavisnost od ostalog dijela rečenice. Za naš je jezik, opet, specifično da se ovi ideofoni u književnim djelima od ostalog dijela rečenice izdvajaju jednom crticom ispred i uskličnikom nakon ideofona, npr.

“A što će dalje biti – *brr!* – strašno je i pomisliti.” (Ćopić 1975:9)

Sličnost naših i turskih ideofona izrazita je, pogotovo, u jeziku stripa. No, ova sličnost ima i jedno sasvim drugačije objašnjenje. Koliko god da je riječ o izrazima tjelesnog glasovnog simbolizma (na rubu artikulacije i bez zastupljenosti u rječnicima), čini se da su ti izrazi, ipak, postali simboli, prepoznatljivije sheme za iskazivanje nekog stanja i da se nepromijenjeni prenose iz jezika u jezik (u stripu na našem, engleskom i turskom jeziku ideofon koji označava spavanje isti je: *Zzzz!*).

Imitativni glasovni simbolizam u turskom i bosanskom jeziku

Ovdje spadaju onomatopeje koje oponašaju zvukove vanjskog svijeta. U kontrastiranju turskih i naših onomatopeja i onomatopejskih izvedenica krenula sam preko zanimljivog zapažanja različitih autora: postojanje povezanosti načina i mjesta artikulacije glasova sa značenjem riječi u kojoj se nalaze. Ovaj aspekt značenja, naglašava M. Magnus, mnogo je bliži onome što se naziva konotacija nego denotaciji. Stoga se, kako kaže ista autorica, ne može predvidjeti na što će se riječ odnositi (tj. na koji referent), ali se s visokim procentom sigurnosti može predvidjeti da će značenje riječi biti povezano s načinom i mjestom artikulacije glasa ili glasova koji su u njoj sadržani. Kao i u kvantnoj fizici gdje se kalkulira s vjerovatnoćom, tako isto treba činiti i kad je u pitanju glas. Znači, radi se o oblasti gdje se ne mogu donositi krute i stroge tvrdnje i zakoni, oblasti koja je na samom rubu subjektivnog. "Okkluzivni konsonanti bolje pristaju riječima koje znače nagliju radnju, a sibilanti i neki palatali riječima kojima se označuje šum (siktati, zujati, cviliti, šušcati, žagoriti)." (Antoš 1974:48) Ova tvrdnja sažetak je zapažanja nekolicine autora.

Kada je u pitanju semantizacija vokala, također je posrijedi samo zapažanje, ali je nemoguće previdjeti da je ona, gotovo na isti način, zastupljena u različitim jezicima. Naime, radi se o tome da niski vokali dolaze u riječima koje označavaju veći stepen nekog svojstva, a visoki vokali, pak, dolaze u riječima koje označavaju nizak stepen nekog svojstva. Najbolji su pokazatelj za to onomatopeje u turskom jeziku, gdje je ova semantizacija, zapravo, pravilo.

Na istom tragu je i čuveni Sapirov eksperiment: ispitani, nativni govornici engleskog jezika zamoljeni su da riječi MIL i MAL pridruže, kako već misle da je primjereno, velikoj i maloj tabli. Sapir je ustvrdio da je 80% ispitanika MAL pridružilo velikoj, a MIL maloj tabli.

Turske i naše onomatopeje i onomatopejske izvedenice kontrastirane su kako kroz ovaj fonosemantički plan, tako i kroz morfološki plan: onomatopeje i onomatopejske izvedenice klasificirane su kao glagoli, imenice, pridjevi i adverbi onomatopejskog porijekla i onomatopeje ili ideofoni. Razmatran je, također, i način njihove tvorbe.

Imitativni glasovni simbolizam, glagoli onomatopejskog porijekla

Iako su ovdje glagoli (kao i imenice, pridjevi itd.) onomatopejskog porijekla poredani abecednim redom (prema glasu koji se nalazi u inicijalnoj poziciji), potrebno je istaći da u nekim slučajevima "ne nosi značenje" glas u inicijalnoj, već onaj u središnjoj ili finalnoj poziciji određene riječi.

Na fonosemantičkom planu, tvrdnji A. Antoš da "Okkluzivni konsonanti bolje pristaju riječima kojima se označava naglija radnja a sibilanti i neki palatali riječima kojima se označuje šum..." (Antoš 1974:48) mogu se pridružiti sli-

čna zapažanja drugih autora i to u vezi s nekim drugim jezicima. Naime, za M. Magnus glasovi *b*, *p* osobeni su za riječi (u engleskom jeziku) koje označavaju povredu granice, ispupčenje, pucanje, eksploziju. Isti ti glasovi, opet, za H. Zülfikara (u turskom jeziku) nalaze se u riječima koje označavaju prasak, eksploziju, vikanje i nerazumljiv govor, a *d* i *t* u riječima koje označavaju udaranje, lupanje.

Ovi autori gotovo da se potpuno slažu i kad su u pitanju drugi glasovi: *f* i *v* nalaze se u riječima koje označavaju glasove koji nastaju prilikom letenja, skakanja, okretanja (H. Zülfikar), tj. prvi predstavlja let, lepršanje a drugi vibrirajuću energiju (M. Magnus); likvidi *r* i *l* upotpunjavaju druge glasove, noseći u sebi karakteristiku titranja, drhtanja (H. Zülfikar), tj. prvi je aktivna energija koja vodi proces impliciran u drugim konsonantima, a drugi je osoben za riječi koje označavaju svjetlo, vazduh, let s vjetrom (M. Magnus).

Mislim da je više nego koincidencija to što se i većina primjera ekscerpiranih iz korpusa na turskom i bosanskom jeziku može podvesti pod ta zapažanja.

Glagoli onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže plozive:

börtlemek bljunuti, izbiti

dang etmek tresnuti - naš prijevodni ekvivalent u inicijalnoj poziciji sadrži bezvučni parnjak ploziv *t*.

gürlemek grmjati

küt etmek kucati

patlamak pući - u ovom i slijedećem turskom primjeru postoji semantizacija vokala tako da ovaj prvi nosi značenje većeg intenziteta od slijedećeg:

putlamak prsnuti

takırdamak kucati, lupati, tuknuti

Glagoli onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže frikative:

fııldamak šaptati – čini se da i ovdje, ako ništa barem podjednako u značenju učestvuju frikativi *s*, odnosno *ş*.

haşırdamak šuštati – čini se da je i ovdje “glavni nositelj značenja” frikativ *ş*

hişırdamak šušcati (i ovdje je zastupljena semantizacija vokala)

sır sır etmek zrikati, cvrčati

şabırdatmak šobonjiti

zingıldamak zveckati

Glagoli onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže afrikate:

cır cır cırlamak cvrčati – naš ekvivalent počinje afrikatom *c* koja nije sastavni dio fonološkog sustava turskog jezika

çalkamak mućkati, bućkati – afrikata *ç* u našim prijevodnim ekvivalentima nalazi se u drugačijoj poziciji

U gornjim primjerima pokazuje se dvostruka priroda glasa *ç*: može se naći kako u riječima koje označavaju šum koji traje, tako i u onim koje označavaju zvuk koji naglo nastaje.

Glagoli onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadržavaju sonante:

yiğlamak jecati

lapa lapa yağmak kloparati (snijeg)

malçıldamak mljackati

vızlamak zujati – i ovdje je “glavni nositelj značenja” u oba primjera frikativ *z*, samo što je raspoređen na različite pozicije

Glagoli onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže vokal:

anırmak njakati

inildemek ječati

öksürmek kašljati

uğuldamak urlati

Većina naših prijevodnih ekvivalenata ne započinje vokalom.

Sličnosti na fonosemantičkom planu predstavljaju utoliko više zanimljivu činjenicu, ukoliko se ima u vidu tipološka i genetička različitost ova dva jezika.

Na morfološkom planu nema takvih sličnosti, osim da u oba jezika postoje pojave koje je teško bez kolebanja klasificirati. U turskom jeziku pored tvorbe onomatopejskih glagola koja u sebi ne sadrži ništa sporno:

- nulti sufiks + mek/mak: fişkırnak

- de/da + mek/mak: badırdamak

- le/la + mek/mak : cıyaklamak

postoje i frazeološki glagoli:

- onomatopeja ili reduplicirana onomatopeja + pomoćni glagol *etmek*:
cız etmek, çin çin etmek

- reduplikat + onomatopejski glagol izveden iz iste onomatopejske osnove: bar bar bağırmak, cır cır cırlamak

Postoje dvije skupine glagola onomatopejskog porijekla za koje se može ustvrditi dvojna priroda. Naime, s jedne strane opravdano ih je promatrati kao frazeološke glagole (Čaušević 1996:436) jer onomatopeje koje su u njima sadržane dolaze samo s ograničenim brojem glagola, a s druge strane, postavlja se pitanje: mogu li se onomatopeje u njihovom sastavu promatrati kao prilo-

zi, s obzirom da ih i E. Čaušević naziva predikatnim dopunama za način, a H. Zülfikar o njima govori kao o prilozima (zarf):

- jednokomponentna onomatopeja + diye + osnovni glagol: zip diye
çikmak bahnuti, *pir diye çikmak* prhnuti

Za ovaj primjer može se navesti još jedno objašnjenje: da je zip, u stvari, ideofon a diye naznačuje upravni govor

- dvokomponentna onomatopeja + osnovni glagol: *lüp lüp atmak* klopnuti, smazati, *lapa lapa yağmak*

U našem jeziku, pak, nezanemarljiv broj glagola onomatopejskog porijekla posjeduje istu tvorbu kao deminutivni glagoli, što, mislim, nije dovoljno zapaženo u literaturi koja se odnosi na naš jezik:

- prefiks + onomatopeja + kiva(ti) pokuckivati, pocupkivati
- onomatopeja + aka(ti) praćakati
- onomatopeja + kara(ti) puckerati
- onomatopeja + keta(ti) pucketati
- onomatopeja + uca(ti) kašljucati
- onomatopeja + uška(ti) ljušjuškati
- onomatopeja + uta(ti) šaputati

Uostalom, zar se pomoću ovih sufiksa neki glagoli ne mogu naknadno onomatopeizirati (kao oponašanje ritma radnje), npr. gleducati, gurknuti, svjetlucati, bjegucati?

Za ostale načine tvorbe glagola “od usklika” S. Babić navodi slijedeće sufikse (Babić 1986:457):

- ati: škljocati
- čati: zvrčati
- etati: klepetati
- jati: blejati – ovdje postoji razlika u tumačenju u *Gramatici bosanskog jezika* gdje se kao tvorbeni sufiks navodi samo –a: blejati (Jahić,...2000:321)
- kati: pijukati
- ketati: meketati
- otati: cvokotati
- tati: ciktati

Imitativni glasovni simbolizam, imenice onomatopejskog porijekla

U ovom dijelu navedene su samo imenice ekscerpirane iz korpusa, mada se i iz većine spomenutih glagola, također, mogu izvesti imenice. Na fonosemantičkom planu vrijede ista zapažanja kao i za glagole onomatopejskog porijekla.

Imenice onomatopejskog porijekla koje u inicijalnoj poziciji sadrže plozive:

badigüdü brbljanje

domdom bubanj

gıçırtı škripa - u turskoj imenici nalaze se ploziv i frikativ a u našem prijevodnom ekvivalentu skupina *šk*

kurbağa žaba-kreketuša

patırtı lupa, topot – u našem prvom prijevodnom ekvivalentu “nositelj značenja” ponajprije je ploziv *p*

pitırtı pucketanje (u ova dva primjera zastupljena je semantizacija vokala)

tükürük pljuvačka

Imenice onomatopejskog porijekla koje u inicijalnoj poziciji sadrže frikative:

fışkırık prskalica – zapaža se da u oba primjera postoje ploziv *k* i frikativ *s* odnosno *ş*, što, najvjerojatnije, doprinosi značenju i iznenada nastajućeg zvuka i zvuka koji traje

hışırtı šuškanje i *haşırtı* šuštanje (semantizacija vokala)

şakşak klepetalo – u oba primjera nalazi se ploziv *k*, u našem prijevodnom ekvivalentu on dolazi zajedno sa sonantom *l* koji “pridonosi” produženju trajanja zvuka

zumbırtı zveket

Imenice onomatopejskog porijekla koje u inicijalnoj poziciji sadrže afrikate:

cırcır böceği zrikavac - u našem ekvivalentu u inicijalnoj poziciji nalazi se frikativ

çakıldak čeketalo – i ovdje se može zamijetiti dvojna priroda afrikate *ç*

Imenice onomatopejskog porijekla koje u inicijalnoj poziciji sadrže sonante:

lıkırtı klokotanje – glasovi *l* i *k* raspodijeljeni su na različite pozicije

miriltı mrmljanje

varkıldı kreket – ovo je jedan od primjera različitog odabiranja glasova, ali, opet, u oba primjera nalaze se glasovi *k* i *r*, samo različito raspodijeljeni.

Za neke primjere turskih imenica onomatopejskog porijekla teško je naći prijevodni ekvivalent koji bi, također, potjecao od onomatopeje: *buhbuh* sova, *cırcır* pile, *kuku* sova, *püf noktası* osjetljiva tačka, *çağlayan* vodopad i slično. Prve dvije imenice zanimljiv su primjer vrlo frekventnog načina tvorbe imenica pomoću redupliciranih jednokomponentnih onomatopeja: *barbar* brbljivac,

tiktik sat (u dječjem govoru), *circir* zrikavac. Isto tako, postoje jednosložne imenice onomatopejskog porijekla: *çan* zvono.

Imenice onomatopejskog porijekla u turskom jeziku tvore se i pomoću slijedećih sufiksa:

-lek/lak: *bağirtlak* patka-grogotovac

-ış: *bağırış* vika

-dek/dak: *cingırdak* zvonce

-tı: *çağiltı* zvonjava

-ık: *hiçkırık* štucanje

-lık: *mizmizlik* gundanje

-cı: *virvirci* zvalo

-ak: *çingırak* zvonce

-k: *badık* patka

-ı: *haykırı* krik

-a: *çangara* buka

-me/ma: *çakma* zakucavanje

-(y)an: *çağlayan* vodopad, slap

Što se našeg jezika tiče, većina imenica onomatopejskog porijekla nastaje uz pomoć slijedećih sufiksa:

Radne imenice: -(e, a)nje: tiktakanje

-(a)k: tresak

-aj: jecaj

-a: škripa

-njava: kuknjava

nulti sufiks: cik

S dvije napomene: da se ove imenice u gramatikama razmatraju kao izvedene iz glagola i da za nulti sufiks postoje neke nedosljednosti. Naime, S. Babić pored imenica tipa: zuj, bruj, pa čak i grak i guk, ovdje smješta i imenice tipa blebet, kreket, cvrkut, ćurluk, klokot. (Babić 1986:295) S druge strane, P. Skok sufiks –et naziva “onomatopejskim sufiksom” navodeći da “trepati” nije glagol onomatopejskog porijekla, ali može dobiti onomatopejski sufiks –et. Znači, nije sigurno da li je u pitanju sufiks ili, pak, nulti sufiks.

Imenice za životinje: -uša: čegrtuša

-ac: zrikavac

-arka: zvečarka

Imenice za sredstva: -ačka: ljuljačka

-aška: ljuljaška

-aljka: kapaljka

Imenice za stvari: -alo: klepetalo

-(a)c: šušlavac

-avica: hrskavica

Imitativni glasovni simbolizam, pridjevi onomatopejskog porijekla

U turskom jeziku druge vrste riječi mogu postati pridjevima (u ovom slučaju onomatopejskog porijekla) a da ne moraju proći kroz tvorbeni proces. Na fonosemantičkom planu i ovdje vrijede ista zapažanja.

Pridjevi onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže plozive:

bağırkan bučan

gürültülü bučan – naš prijevodni ekvivalent u inicijalnoj poziciji sadrži drugi ploziv

kikirik kicotav

patırtılı bučan – u inicijalnoj poziciji je jedan drugi ploziv

tantan bučan

Pridjevi onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže frikative:

fıkırdak klokotav – u našem prijevodnom ekvivalentu nalazi se skupina glasova *kl*

hırdaklı hripav

şingirtılı zveckav – u inicijalnoj poziciji nalazi se drugi frikativ

zırlagan emizdrav – u inicijalnoj poziciji je afrikata *c*, a frikativ *z* u našem prijevodnom ekvivalentu nalazi se u drugačijoj poziciji

Pridjevi onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže afrikate:

cavıldak cvrkutav – u našem prijevodnom ekvivalentu nalazi se druga afrikata *c* koje nema u turskom jeziku.

Pridjevi onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže sonante:

lavlav bučan – jedan od primjera koji pokazuje sasvim različit odabir glasova

mızıklı čangrizav – i ovdje se naš prijevodni ekvivalent razlikuje od turskog pridjeva

vazalak brbljiv – u našem ekvivalentu nalazi se skupina glasova *br*, kao da ovaj sonant *r* pridonosi značenju trajnosti radnje koju već “sadrži” sonant *v*

Sufiksi najviše zastupljeni u tvorbi pridjeva onomatopejskog porijekla jesu:

-gan: *bağırkan* bučan

-lı: *gürültülü* bučan

Što se, pak, našeg jezika tiče najzastupljeniji su slijedeći sufiksi:

- av: škripav
- ljiv: cikljiv
- an: poprskan
- ski: klokotski

Imitativni glasovni simbolizam, prilozi onomatopejskog porijekla

Većina priloga u redupliciranoj formi jesu, samo uslovno rečeno, prilozi. Naime, kako dolaze samo s ograničenim brojem glagola moguće ih je promatrati i kao frazeološke glagole gdje ovi onomatopejski izrazi imaju funkciju predikatne dopune za način. (Čaušević 1996:436)

Čini se da je razlivenost granice između vrsta riječi u turskom jeziku na ovom mjestu posebno potertana i istaknuta. S druge strane, ove reduplicirane forme bi se, možda, mogle promatrati i kao ideofoni (pogotovo kad se nadu u jeziku stripa). No, bez obzira na ove dvojbe, nesumnjiva je činjenica da one predstavljaju bitnu karakteristiku turskog jezika i upravo ovdje započinje projekijep između turskog i našeg jezika, jer većina ovih formi u našem jeziku ima prijevodni ekvivalent opisnog karaktera.

Prilozi onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže plozive:

- bangır bangır* bučno
- dombadak* odjednom
- gacır gucur* škripeći
- kakır kakır* krekajući
- paldır güldür* bučno
- takır tukur* lupajući

Prilozi onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže frikative:

- fakır fakır* klokoćući
- hapadana* odjednom
- sonkadak* odjednom
- şakır şakır* pljušteći
- zangıl zingıl* zveckajući

Prilozi onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže afrikate:

- carpadak* odjednom
- çapul çapul* šljapkajući

Prilozi onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže sonante:

yalabadak brzo
lapadak odjednom, iznenada
març murç mljackajući
rap rap marširajući
vızırđak brzo

Broj priloga onomatopejskog porijekla koji u inicijalnoj poziciji sadrže vokale prilično je ograničen:

abil abil polahko
efil efil pucketajući
ifil ifil pušuci
öğürdü öğürdü vičući

Naši prijevodni ekvivalenti, ako i jesu onomatopejskog porijekla ne sadrže u inicijalnoj poziciji vokal.

Već je rečeno da turski prilozi onomatopejskog porijekla imaju izgled reduplicirane jednodimenzionalne ili proširene onomatopeje (pomoću sufiksa –ir i –il), npr: *dim dim* kapajući, kap po kap, također je moguća i zamjena konsonanta ili, pak, vokala: *zirt firt* svaki čas, *şapır şupur* mljackajući.

Nije suviše još jednom napomenuti da reduplicirani onomatopejski izrazi dolaze uz ograničen broj glagola.

Posebnu grupu čine prilozi tipa *darpadak*, *darpadan* (odjednom) koji se tvore tako da se na jednodimenzionalnu onomatopeju (tj. ideofon) dodaju sufiksi –adak (-edek), –adan (-eden). Bez obzira na raznovrsnost i različitost jednodimenzionalnih onomatopeja od kojih se tvore, svi ovi prilozi imaju značenje “brzo, iznenada, odjednom”, tj. “dok se kaže – jednodimenzionalna onomatopeja”.

I ova grupa priloga predstavlja karakteristiku turskog jezika kojoj se u našem jeziku može teško naći ekvivalent onomatopejskog porijekla.

Naši prilozi onomatopejskog porijekla tvore se najčešće pomoću sufiksa –o/-e: brbljivo. Nerijetko dolazi do preobrazbe imenica u instrumentalu koje se upotrebljavaju u priložnom značenju, npr. šapatom. Ponekad se popriložuju i glagolski participi, npr. zvečeći.

Imitativni glasovni simbolizam, onomatopeje-ideofoni

Ovdje se pojavljuje isti problem tačnog utvrđivanja obima i granica ove vrste riječi. Ideofon može biti svaka jednodimenzionalna (za dvodimenzionalne onomatopeje to je već malo teže utvrditi) onomatopeja (u turskom jeziku) ko-

ja ne predstavlja sastavni dio glagola, niti se za njenu funkciju može reći da je priloškoodredbena. Dvojbu umnožava sama činjenica da ni H. Zülfikar ne nudi kriterij na osnovu kojeg za neke onomatopeje tvrdi da su to zvukovi nastali na različite načine, a za druge, pak, kaže da opisuju određenu radnju. Mislim da, ipak, najvažnije obilježje ove vrste riječi jeste njihova sintaksička samostalnost, gdje ideofoni mogu stajati na mjestu kompletne rečenice. To se, ponajbolje, vidi u jeziku stripa.

Ideofoni koji u inicijalnoj poziciji sadrže plozive:

“*Bom*” “Bam, bum” (zvuk eksplozije)

“*Dan*” “Dum” (pucanje iz pištolja)

“*Güm*” “Bum” (eksplozija) – u inicijalnoj poziciji našeg prijevodnog ekvivalenta nalazi se jedan drugi ploziv

“*Küt*” “Kuc” (kucanje)

“*Pat*” “Tras” npr.

“*Pat diye vurdu*” Udari-tras!

“*Tik tik*” “Tik tak” (kucanje sata)

Ideofoni koji u inicijalnoj poziciji sadrže frikative:

“*Fıs fis*” “Šu šu” (šaputanje)

“*Hış hış*” “Šuš šuš” (šuškanje)

“*Şıp*” “Štrop” “Kap” (kapanje)

“*Zıp*” “Tup” (iznenadno pojavljivanje) npr.

“*Zıp diye çıktı*” Tup!- izbi iznenada.

Ideofoni koji u inicijalnoj poziciji sadrže afrikate:

“*Cup*” “Buć” npr.

“*Cup diye denize düştü*” Buć! - pade u more.

“*Çıt çıt*” “Kvrc kvrc” – umjesto afrikate *ç* u našem prijevodnom ekvivalentu nalazi se konsonatska skupina *kvrc* gdje u finalnoj poziciji dolazi afrikata *c* koja ne spada u fonološki sistem turskog jezika.

Ideofoni koji u inicijalnoj poziciji sadrže sonante:

“*Lıp lıp*” “Lok lok” “Klo klo” (ispijanje tekućine)

“*Març març*” “Mljac mljac”

“*Vız*” “Bzin” “Fiju” (brzo prolijetanje)

Broj ideofona koji u inicijalnoj poziciji sadrže vokal sasvim je zanemarljiv, barem što se istraživanog korpusa tiče.

Sinestetički glasovni simbolizam u turskom i bosanskom jeziku

Sinestezija ili akustička simbolizacija ne-akustučkih fenomena zanimljiv je, ali i sporan dio glasovnog simbolizma. Kriterij određivanja da li se ra-

di o sinesteziji ili ne, dodatno otežava činjenica što je ovdje odnos zvuka i značenja relativno indirektan. Osim toga, ovdje se ne radi o oponašanju zvuka (mada i tu postoje razlike u jezicima s obzirom na već spomenute razloge), već o osobenostima predmeta ili, pak, ritmu radnje. Razlike među jezicima tu se počinjju umnožavati jer svaki objekt koji se pokušava oponašati sadrži različite osobine koje se različito zapažaju. Isto tako, kad je u pitanju ritam, više nije tako bitan sam glas, već raspored glasova u određenoj riječi. Stoga je česta alternacija vokala što daje izmjeničnost osobenu za pokret (npr. u našem jeziku lelu - kod glagola lelujati).

Zanimljivo je da se ovdje pokazuje bogatstvo turskog jezika kad su u pitanju onomatopeje i onomatopejske izvedenice, koje se na naš jezik, najčešće, mogu samo opisno prevesti. S druge strane, u našem jeziku zapaža se jedan poseban fenomen – naknadna onomatopeizacija riječi koje nisu onomatopejskog porijekla.

Pored nekih sličnosti koje se mogu zapaziti, npr.:

bel bel bakmak blehnuti (P. Skok tvrdi da je osnova bleh- varijanta onomatopeje blejati)

gıcıklamak golicati (P. Skok tvrdi da se radi o onomatopeji koja oponaša kretanje),

postoje primjeri gdje su naši prijevodni ekvivalenti, također, onomatopejskog porijekla, ali je raspored i izbor glasova različit, npr.:

zonklamak brecati

öpmeek poljubiti – u oba jezika oponaša se položaj usana

cırtık murtık naškrabano

Pored toga, postoje naši prijevodni ekvivalenti, sporni kad je u pitanju njihovo sinestetičko, odnosno onomatopejsko porijeklo, npr.:

kıpırtırmak treptati (očima) (U Etimologijskom rječniku tvrdi se da ovaj glagol nije onomatopejskog porijekla ali da dobija “onomatopejski sufiks” –et: trepet) ili, pak,

parıldamak blještati i

pirıldamak blistati, svjetlucati – u ova dva primjera zapaža se semantizacija vokala koju je na neki način moguće prenijeti u naš jezik pomoću navedenih prijevodnih ekvivalenata: blještati i blistati; za P. Skoka “blještati” nije glagol onomatopejskog porijekla, ali se on, prema njegovom mišljenju, onomatopeizira umetanjem “i” – “blesikati” i “blesikavica” – munja, ovome se može pridodati i mogućnost “naknadnog onomatopeiziranja” u obliku “bljes bljes” ili, *yalabilmak* blještati.

Zanimljivo je da većina turskih glagola onomatopejskog porijekla koji započinju ovim poluvokalom ima značenje povezano sa svjetlošću.

cimciklemek štipati – ako možda i nije onomatopejskog porijekla, naš prijevodni ekvivalent posjeduje mogućnost naknadnog onomatopeiziranja – “štíp”.

Ipak, većina turskih onomatopejskih izvedenica, sinestetičkog tipa, nema adekvatan prijevodni ekvivalent u našem jeziku. Najčešće se radi o prijevodima opisnog karaktera ili, pak, riječi koja nije onomatopejskog porijekla, npr.:

çakçaklanmak šaliti se
hırtı pırtı beskorisno
çiti piti malen, sićušan
ıvir zivir besmislen, beskoristan
harıl harıl neprestano radeći
şarp şarp brzopleto
çangal çunkal u grozdovima

Forme glasovnog simbolizma

Za sve tri forme glasovnog simbolizma može se ustvrditi da postoje kako u turskom, tako i u našem jeziku, naravno s različitim stepenom zastupljenosti.

Reduplikacija

Za ovu formu, koja se najčešće vezuje za glasovni simbolizam, može se reći da predstavlja oponašanje same sebe (nakon eho-palindroma, Wescott 1980:31). H. Zülfikar smatra da joj je svrha intenzificiranje značenja i pridruživanje harmonije i ritma izrazu.

U turskom jeziku reduplikacija je zastupljena u složenim ili kompozitnim glagolima onomatopejskog značenja, u kojima prvu komponentu čini reduplikat a drugu pomoćni glagol, npr. *çin çin etmek* (zvoniti), *gacır gucur etmek* (mljackati) – druga komponenta izvedena je podražavanjem prve, tj. dolazi do zamjene vokala.

Isto tako, reduplikacija je široko zastupljena kod priloga (već je rečeno da su oni samo uslovno nazvani prilozima): *şakır şakır* (pljušteći). Veliki broj redupliciranih jednokomponentnih onomatopeja susreće se i kod imenica: *civ-civ* (pile).

Reduplikacija je jednako zastupljena kako u imitativnom tako i u sinestetičkom glasovnom simbolizmu: *parıl parıl* (blještavo).

Za razliku od turskog jezika gdje se reduplikacija susreće veoma često, u našem je jeziku ona sporadična pojava.

Upotreba neobičnih segmenata stranih dotičnom jeziku

Kad je u pitanju turski jezik, dovoljno je podsjetiti na onomatopeje i onomatopejske izvedenice koje u inicijalnoj poziciji sadrže glasove kojima inače ne započinju izvorno turske riječi: *civil civil* (cvrkutavo), *fırlıdamak* (vrtjeti se), *harıl harıl* (radeći neprestano), *laklak etmek* (klepetati – roda kljunom), *miyavlamak* (mjaukati), *rap rap* (marširajući), *vızılıtı* (zujanje), *zonklamak* (brecati).

Za naš se jezik može ustvrditi da se kod onomatopeja i onomatopejskih izraza susreću glasovne skupine neuobičajene i teške za izgovor (najčešće dolazi do gomilanja konsonanata), npr. *grgnu*, *vršljaše*, *rgeću* i slično.

Veza određene klase fonema u riječi s određenim semantičkim poljem te riječi

Ovdje se može ponoviti već spomenuto zapažanje nekolicine autora, koje se može svesti na razlikovanje značenja riječi koje sadrže plozive ili, pak, frikative:

1. Plozivi se koriste za zvukove i radnje koje naglo nastaju (*patlamak* prasnuti)
2. Frikativi dolaze u riječima koje označavaju (oponašaju) zvukove koji traju (*fırlıdamak* šaptati).

Što se, pak, vokala tiče, čini se da su u najširem obimu potvrđena značenja riječi koje sadrže visoke vokale kao značenja “umanjenosti”, “manjeg intenziteta”, i značenja riječi koje sadrže niske vokale kao značenja “većeg intenziteta”. U turskom jeziku to je već pravilo kad su u pitanju onomatopeje, dok je to kod nas sporadična pojava, npr. “pljusnuti” i “pljasnuti”, “hripati” i “hrop-tati”.

Zaključak

U ovom radu razmatrane su onomatopeje i onomatopejske izvedenice u turskom i našem jeziku. Što se tiče teorijskog aspekta i onomatopeje kao pojave svojstvene svim ljudskim jezicima, mislim da je nužno istaći slijedeća zapažanja:

Dilema o arbitrarnosti ili nearbitrarnosti znaka suvišna je, ukoliko se uzme u obzir da onomatopeje stvaraju ljudi svojom slobodnom voljom, ali, ujedno, nastojeći oponašati prirodu. Tako, s jedne strane, postoji oponašanje zvukova i pokreta u svim jezicima, koje se ostvaruje na različite načine jer onomatopeje stvaraju ljudi, uzimajući različite aspekte i osobine pojave za osnovu oponašanja i uvijek ostajući zatvoreni unutar fonološkog sistema vlastitog jezika. Guiraudovim riječima kazano “Motivacija ne isključuje konvenciju.”

(Guiraud 1975:30) Barthes je to veoma slikovito izrazio: “..kao da je znak često bio poprište neke vrste sukoba između motivisanog i nemotivisanog...” (Barthes 1975:352)

Pored onomatopeja i onomatopejskih izvedenica koje su nastale direktno oponašanjem vanjskog svijeta postoji i “reverzibilan” proces: naknadna “onomatopeizacija” riječi i izraza.

Glasovni simbolizam ne može se negirati i odbaciti u potpunosti. Činjenica da su “neke grupe riječi poprimile” auru “značenja” (Carter,... 1997:51) jeste teško objašnjiva ali i teško zanemarljiva činjenica. Priznajući tu poteškoću, autori knjige *Working with Texts* (koja je udžbeničkog karaktera), ipak su u sadržaj uvrstili glasovni simbolizam zajedno s ostalim tradicionalnim lingvističkim temama.

Što se, pak, konkretnog kontrastiranja onomatopeja i onomatopejskih izvedenica u turskom i našem jeziku tiče, mogu se navesti slijedeća zapažanja:

Uzvike i onomatopeje potrebno je promatrati odvojeno, a u svjetlu zapažanja izloženih u *Gramatici suvremenog turskog jezika i Hrvatskoj skladnji*. Također, nužno je korigirati klasifikaciju onomatopeja datu u knjizi *Sound Symbolism*, a koja je primjenljiva na engleski ali ne i na naš i turski jezik. Za razliku od engleskog, u našem i turskom jeziku, onomatopeje, bez prolaska kroz tvorbeni proces, ne mogu postati punoznačna vrsta riječi. Stoga je možda suvišno izdvajanje ideofona, ili se oni mogu izjednačiti s onomatopejama s kojima dijele istu osobenost: sintaksičku nezavisnost. Uzvici (preciznije rečeno eksklamacije) spadali bi u tjelesni glasovni simbolizam.

Na planu imitativnog glasovnog simbolizma i onomatopeje u užem smislu ne mogu se zanemariti sličnosti ova dva tipološki i genetski različita jezika. U većini primjera, u oba jezika potvrđuje se prethodno izneseno “pravilo” da riječi koje sadrže plozive označavaju zvuk koji naglo nastaje (postoji veza načina artikulacije glasa i značenja riječi u kojoj se taj glas nalazi).

Frikativi, pak, zastupljeni su u riječima koje označavaju zvuk, šum koji traje. Također je zapažena i semantizacija visokih i niskih vokala.

Najveća razilaženja nalaze se u oblasti sinestezije, što je i razumljivo ako se ima u vidu da je ovdje u pitanju oponašanje ritma, ili pak osobine predmeta, a ne zvuka.

Što se tiče formi glasovnog simbolizma, turski jezik neuporedivo više koristi reduplicate. Za naš jezik karakteristično je narušavanje fonotaktičkih pravila, dok turske onomatopeje i onomatopejske izvedenice u inicijalnim pozicijama sadrže glasove kojima ne započinju izvorno turske riječi.

Ono što je iniciralo ovaj rad jeste neuporedivo veća brojnost onomatopeja i onomatopejskih izvedenica u turskom jeziku (što je zanimljiva pojava i u

svjetlu činjenice da turski kao aglutinativan jezik ima nevjerovatne mogućnosti izvođenja novih riječi). Nastojanje da se uvijek za turski onomatopejski izraz nade adekvatna onomatopeja ili onomatopejska izvedenica u našem jeziku, može biti pogrešno. S obzirom da insistiranje na prijevodnom ekvivalentu istog, onomatopejskog porijekla može prijevod, npr. iz književnog djela, odvesti u sasvim drugačije stilski obojen izraz, npr.

“Fakat yine de gülmek, sarılıp anasını şapur şapur öpmek istiyordu.” (Buğra 1996:19) “Ali, želio je, opet, smijati se, zagrliti majku i izljubiti je glasnim poljupcima” – a ne *cmachući*.

Imajući u vidu tu činjenicu, može se postaviti pitanje da li su onomatopejski izrazi dio lingvistike (kad je u pitanju turski jezik), a kad je riječ o našem jeziku, ne radi li se tu, ipak, o alolingvističkoj pojavi?

Na kraju, nadam se da je ovaj rad, barem, samo malo pomaknuo granice i donio drugačiji pogled (pogled iz drugog jezika) na “prve riječi”, onomatopeje i ako ništa drugo, učinio da ono što je smatrano poznatim postane začudno i na taj način poželjno za ponovno pre-ispitivanje.

LITERATURA

- Antoš, Antica (1974): *Osnove lingvističke stilistike* Školska knjiga: Zagreb
- Babić, Stjepan (1986): *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku* JAZU, Globus: Zagreb
- Barić, Lončarić (1997): *Hrvatska gramatika* Školska knjiga: Zagreb
- Barthes, Ronald (1975): *Književnost, Mitologija, Semiologija* Nolit: Beograd
- Benveniste, Emile (1975): *Problemi opšte lingvistike* Nolit: Beograd
- Carter, Ronald, A. Goddard, D. Reah, K. Singer and M. Bowring (1997): *Working with Texts* Routledge: London and New York
- Čaušević, Ekrem (1996): *Gramatika suvremenoga turskog jezika* Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb
- De Saussure (1989): *Opšta lingvistika* Nolit: Beograd
- Genette, Gerard (1985): *Mimologije* Biblioteka Teka: Zagreb
- Grickat, Irena (1955/1956): Deminutivni glagoli u srpskohrvatskom jeziku, *Južnoslovenski filolog*, br. 21. knjiga 1-4: Beograd
- Guberina, Petar (1952): *Zvuk i pokret u jeziku* Matica hrvatska: Zagreb
- Guiraud, Pierre (1975): *Semiologija* BIGZ: Beograd

- Hinton, Leanne, J. Nichols and J. Ohala (1994): *Sound Symbolism* Cambridge University Press: Cambridge
- Jahić, Dževad, S. Halilović, I. Palić (2000): *Gramatika bosanskog jezika* Dom štampe: Zenica
- Jakobson, Roman (1996): *Lingvistika i poetika* Nolit: Beograd
- Katnić-Bakaršić, Marina (1984): Glasovni simbolizam i poetska funkcija glasova u poeziji M. Cvetajeve i T. Ujevića, *Život*, mart-april br. 3-4: Sarajevo
- Mrazović, Pavica, Z.Vukadinović (1990): *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance* Dobra vest: Novi Sad
- Pranjković, Ivo (1993): *Hrvatska skladnja* Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb
- Radovanović, Milorad (1986): *Sociolingvistika* Dnevnik: Novi Sad
- Sapir, Eduard (1992): *Jezik* Dnevnik: Novi Sad
- Sironić-Bonefačić, Nives (1997): Uzvici i ideofoni u tekstu stripova na talijanskom i hrvatskom jeziku; *Tekst i diskurs* Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku: Zagreb
- Skok, Petar (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti: Zagreb
- Wescott, Roger Williams (1980): *Sound and Sense*, Linguistic Essays on Phonosemic Subjects Jupiter Press: Illinois, U.S.A.
- Allot, Robin, *Sound Symbolism*,
<http://www.percepp.demon.co.uk/soundmb.htm> (juni, 1998)
- Margo's Magical Letter Page,
<http://www.conknet.com/~mmagnus/LetterPage.html> (juni, 1998)
- Voronin, Stan, *Approaching the Iconic Theory of Language Origin Pertinent Laws and Tendencies from onosemantics*,
<http://www.baserv.uci.kun.nl/~los/Articles/voron.html> (april, 2000)
- Sound Symbolism and Naming, How Marketers Can Use Sound Symbolism To Create More Effective Names,
<http://www.naming.com/whitepaper.html> (april, 2000)

IZVORI

- Zülfikar, Hamza (1995): *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler* Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara
- Buğra, Tarık (1996): *Küçük Ağa* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul
- Pamuk, Orhan (1998): *Benim Adım Kırmızı* İletişim Yayınları: İstanbul
- Toplu, Sezai Erhan (1997): *Türk Edebiyatından Seçme Hikayeler 1, 2* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul
- Parlatır, İsmail, I. Enginün, O. Okay, Z. Kerman, K. Yetiş, N. Birinci (1996): *Hikayeler 1, 2*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara
- Ćopić, Branko (1975): *Orlovi rano lete* Svjetlost: Sarajevo
- Selimović, Meša (1981) *Derviš i smrt* Nolit: Beograd
- Stripovi: Alan Ford, Lemon, Manyak

KONTRASTIVNA ANALIZA ONOMATOPEJA I ONOMATOPEJSKIH
IZVEDENICA U TURSKOM I BOSANSKOM JEZIKU

S a ž e t a k

U ovom radu kontrastirane su onomatopeje i onomatopejske izvedenice u bosanskom i turskom jeziku. Glasovni simbolizam sa svojim podvrstama: tjelesnim, imitativnim i sinestetičkim glasovnim simbolizmom i sa svojim formama: reduplikacijom, upotrebom neobičnih segmenata i vezom određene klase fonema u riječi s njenim semantičkim poljem, poslužio je kao okvir za analizu.

U imitativnom dijelu glasovnog simbolizma zapažene su stanovite sličnosti između ova dva jezika, što navodi na pomisao da postoji izvjesna veza između načina artikulacije određenog glasa i značenja riječi u kojoj se taj glas nalazi. Prave razlike pokazale su se tek na planu sinestezije, gdje se većina turskih onomatopeja i onomatopejskih izvedenica može samo opisno prevesti.

Svako razmatranje onomatopeja sadrži i pitanje o prirodi jezičkog znaka. U ovom radu zastupano je mišljenje da je dvojba o motiviranosti/nemotiviranosti znaka suvišna jer je znak u isto vrijeme i motiviran i arbitran.

CONTRASTIVE ANALYSIS OF ONOMATOPOEIAS AND
ONOMATOPOEIC DERIVATIVES IN THE TURKISH AND BOSNIAN
LANGUAGES

S u m m a r y

This paper contrasts onomatopoeias and onomatopoeic derivatives in the Bosnia and Turkish languages. The sound symbolism with its subclasses: bodily, imitative, and synaesthetic sound symbolism, and with its forms: reduplication, the use of unusual segments and the copula of a particular phoneme class in a word with its semantic field, served as a framework for the analysis.

In the imitative part of the sound symbolism, certain resemblances were noticed between these two languages, which makes us think that there is a certain link between the way of a particular sound articulation and the meaning of the word in which it occurs. The real differences manifested just in synaesthesia, where the majority of the Turkish onomatopoeias and onomatopoeic derivatives can be translated only descriptively.

Any consideration of onomatopoeias implies the question about the nature of the language symbol. This paper supports a view that the doubt about the motivation and/or non-motivation of the symbol is superfluous as the symbol is at the same time both motivated and arbitrary.